

ირინე იაკობიძე

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის
სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

"ც" ძირის შემცველი სიტყვები ლექსიკონებში

თანამედროვე ლექსიკონებში „ც“ ძირის შემცველი ლექსიკა მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს და ერთ-ერთ განსაკუთრებულად ვრცელ სემანტიკურ ველს წარმოქმნის. ამ ძირის შემცველი ლექსიკიდან დღეს აქტიურ გამოყენებაშია: იცის, უვიცი (უიცი, უცები), ცოდნა, მცოდნე, ცნობა, უცნობი, ნაცნობი, საცოდნელი, უცოდინარი, მეცადინი, ცდა, ნაცადი და უამრავი მათგან წარმოებული ნორმატიული და დიალექტური ვარიანტი, რომლებიც სალექსიკონო ადგილისა და ზუსტი განმარტებისათვის აუცილებლად საჭიროებენ მოწესრიგებას და სემანტიკური სივრცის შემოსაზღვრას.

დასახელებული ფორმების სემანტიკური პოტენციალის განსაზღვრისათვის აუცილებელი აღმოჩნდა ამ ლექსიკური ერთეულების სხვადასხვა მორფოლოგიური მდგომარეობის მოძიება და შინაარსობრივი მგრძობიარობის განსაზღვრა, რადგან ეს ძირი თავისი უძველესი წარმოშობისა და დროში ცვალებადობის გამო, ზმნურ წარმოებებში დღეს ატიპურ ფორმად ჩნდება და თავისებურ ზმნათა რიგში მოიაზრება.

ქართული ენის თანამედროვე ლექსიკონებში, რომლის უპირველეს წიგნად ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეული (და შემდგომ მასზე დაფუძნებული მისივე ვარიანტები) მიიჩნევა, “იცის“ ზმნა ასეა წარმოდგენილი:

“იცის-ს (მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში) გრდუვ. სტატ. 1. ცოდნა აქვს (რისამე შესახებ), გაეგება; შესწავლილი, დასწავლილი აქვს (რამე)...“ და შემდეგ მაგალითებითაა ნაჩვენები ამგვარი კვალიფიკაციის შესაბამისი მნიშვნელობები.

ლექსიკონი არ გვთავაზობს “იცის“ ზმნით გადმოცემული მნიშვნელობის შესაბამის ნამყოს, ან მყოფადს. ანუ ლექსიკონით ჩვენ ვეღარ გავიგნებთ გზას სასურველი ლექსემის სხვადასხვა დროის ფორმებისაკენ და თუ ვივარაუდებთ, რომ წინადადება - “კაცმა ამბავი იცის“ ნამყო დროში შეიძლება გადმოიცეს, როგორც: “კაცმა ამბავი შეიტყო“ ან “კაცმა ამბავი გაიგო“ (ძველ

ტექსტებში “ცნა“ ფორმის შესაბამისად), ქართულის ნაკლებად მცოდნე პირმა ან ელექტრონულმა მთარგმნელმა პროგრამამ შეუძლებელია ამოიცნოს “იცის“ ზმნისა და “შეიტყო“ ზმნათა (გაიგოს) კავშირი ერთმანეთთან. მით უფრო, რომ არც “შეიტყო“ ფორმას ახლავს მის აწმყოზე მითითება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძირითადი დროების მინიშნების პრინციპი ქველ-ში (ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში) თანმიმდევრულადაა გატარებული ე.წ. წესიერი ზმნების მიმართ, მაგრამ თავისებურ ზმნათა მორფოლოგიური წინააღმდეგობები დაღს ასვამს ბუდეში ლექსიკური ერთეულის სრულყოფილად დახასიათების საქმეს. კერძოდ, სასურველი შინაარსის გადმოსაცემად როგორ მოვძებნოთ სათანადო ფორმა. სხვათა შორის, სიტყვის კონაში საბას ხშირად აქვს მოცემული საძიებელი სიტყვის ყველა (მეტ-ნაკლებად) წარმოებულის ჩამონათვალი და მინიშნება, რომელი ფორმა უნდა ვნახოთ დამაზუსტებელი განმარტების მოსაპოვებლად:

“ც“ - ვიცი, იცი, იცის, იცოდა, მიცი, უეცი, უვიცი, უცბი, უიცად, უცები, ცებნა.

ვიცი (ცოდნა მაქუს), იცი(სწავლულ ხარ), იცოდა (ცოდნა იყო);

ცან - ნაცნობა, გამოცანა, გიცნობს, ვცან, იცნა, იცნოდა, იუცნობეს, მამცნედ, მიცნა, მცნაური, მცნობი, საცნაური, საცნობელი, სცნობდიან, სცნობენ, სცნობს, უცნაური, უცნოქ, უცნოსა, ცნება, ცნობა, ცნობილი. შდრ. მეც., მეცნ. ცოდნა

ცოდნა - ესე არს უწყება, გინა თქმისა და ქმნის სწავლების შეძლება. ნ.აცოდინა, ვაცოდინე, მცოდინარე, მცოდინი, მცოდნელი.

აკაკი შანიძის “ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ **ცნობა** და **ცოდნა** თავისებური ზმნების რიგშია მოქცეული და შემდეგნაირადაა განმარტებული: **“ცნობა“**. სხვადასხვა წარმოება აქვს აწმყოს წრეში, ერთი მხრით, და მყოფადის წრესა და მეორე სერიის მწკრივებში, მეორე მხრით: ვ-ცნობ - ვ-ი-ცნობ, ვ-ი-ცან(ი). სათავისო ქცევის ფორმით ზმნას სხვა მნიშვნელობა აქვს (პეტრეს ვიცნობ = პეტრე ჩემი ნაცნობია) მას კი მარტო აწმყოს წრის მწკრივთა ფორმები აქვს: ვიცნობ, ვიცნობდი, ვიცნობდე. აქ თავად ავტორი მიუთითებს ამავე წიგნის §560-ზე: “ერთი წარმოებიდან მეორეზე გადასვლა“, რომელშიც დასა-

ხელეულობს რამდენიმე ზმნა, რომელიც იცვლის წარმოების ტიპს. ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს არა საშუალო-მოქმედებითი ზმნები (“ვცელქობ“, ვიცელქებ“ ტიპისა), არამედ სხვები და ამ სხვათა შორის, ა. შანიძე ასახელებს “გრძნობა“ და ცნობა“ ფორმებს და მიუთითებს: ეს ზმნები აწმყოს წრეში საარვისო ქცევის ფორმით იხმარება, მყოფადის წრესა და მეორე სერიაში კი - სათავისოთიო:

ვგრძნობ - ვიგრძნობ, ვიგრძენი

ვცნობ - ვიცნობ, ვიცანი(ი)

“თვალთ დამაკლდა, ველარავის ვცნობ“; “ჩავედი ჩემს სოფელში და ველარავინ ვიცანი“. თურმეობითში შეიძლება ვ ჩაერთოს უკანასკნელი თანხმობის წინ ერთსაც და მეორესაც: “სიცოცხლე ჯერ არ მიგრძენია“. “მოყვარე ველარ გიცვნი“.

შანიძისეული განმარტებით “ცოდნაც“ თავისებურ ზმნებს განეკუთვნება. ამ ზმნის პირიან ფორმებს ახასიათებს პირის ცვალებადობა, როდესაც მეორე ხოლმეობითის ფორმა აწმყოს ფორმად არის ქცეული, ასევე მას მეორე სერიის ფორმები აკლია, აწმყოს წრის ფორმები კი გარდამავალი ზმნების ფორმათა მიხედვით აქვს ნაწარმოები - ვიცი, ვიცოდი, ვიცოდე, მყოფადის წრისა კი - გარდაუვალი ზმნების მსგავსად (მცოდნია (ოდა)-(ოდეს); მეცოდინება-(ოდა)-(ოდეს). „ოდ“ საგრძობია (ვიცი-ოდ-ი, ვიცი-ოდ-ე), მაგრამ იგი სახელზმნაშიც არის გამოყენებული: ცოდნა, მცოდნე, უცოდნელი, საცოდნელი“.

“უვიცი მიღებულია ფორმისაგან „უიცი“. ამ ფორმას ვხვდებით შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში: „ხამს გასრულება მოყვრისა, ცოდნა ხამს მართ უიცისა“. „უიცი - იგივეა რაც არ იცის კაცმა, უცოდნელი რამ. ამჟამად „უვიცი“ არაფრისმცოდნეს ნიშნავს, ანუ მისი სემანტიკა ნაწილობრივ მაინც შეცვლილია.

აკაკი შანიძის „საფუძვლებში“ „ვიცი“ მწკრივამოცვლილ ზმნებშია დასახელებული. „ვიცი“, „უწყი“ აწმყოს ფორმებადაა გაგებული, მაგრამ წარმოშობით ორივე მეორე ხოლმეობითია, რადგან ამ ზმნათა მესამე სუბიექტური პირის ფორმას სახელი ქვემდებარედ მოთხრობითში შეეწყობა: ამხანაგმა იცის. ჩვენ ვიცით, ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაშია მაშინ თუ მასთან შეწყობილი ზმნა გარდამავალია (ან წარმოშობით გარდამავალი) და თანაც მეორე სერიის ერთ-ერთი მწკრივის ფორმაა. რო-

გორც აკაკი შანიძე აღნიშნავს ეს სინტაქსური თვისება შერჩათ ამ ზმნებს, ამასთანავე აწმყოს ფორმად იქცნენ და აქედან გაიკეთეს სავცობიანი მწკრივები: ვიცოდი, ვიცოდე, ვუწყოდი, ვუწყოდე.

აღსანიშნავია, რომ „უწყოდა“ ზმნის განვითარება და გამოყენება შეწყდა. „ვიცი“ ზმნა დღესაც ცოცხალი ზმნაა. მას მეორე სერიის ფორმები აკლია, რომლებიც როგორც გარდაუვალ ზმნას ისე აქვს ნაწარმოები: მცოდნია, მცოდნოდა, მცოდნოდეს. შეიძლება დავასკვნათ, რომ აწმყოს წრეში ფორმები გარდამავალი ზმნისაა: ვიცი, ვიცოდი, ვიცოდე. მყოფადის წრესა და მეორე სერიაში - გარდაუვალისა: მეცოდინება, მცოდნია.

ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში მართლაც ხერხდება „ც“ ძირის შემცველი ზმნების შინაარსობრივი მასშტაბების დანახვა და დღევანდელი ლექსიკონებისთვის სარეკომენდაციოდ მიწოდება: „შუშანიკის წამებაში“ ჩვენ ვხედავთ ვიცი ზმნის აწ უკვე დაკარგულ ფორმებს: მიცნობიეს, მეცნა (მაგ.: „მე ვითარ მიცნობიეს“, „ესე -და თუმცა მეცნა“. „ხოლო წმიდამან მან ცან ზაკუვითი იგი ზრახვა მისი და მოიზღუდა თავი მისი მტკიცედ. „ნუუკუე ცნას და მომკლას მე?“ (აქ ცალკე მსჯელობას მოითხოვს ამცნო ფორმა: და ამცნო მსახურსა მას და ჰრქუა: „ნუმცა ვინ შევალს ხილვად მისა“. „მაშინ დაადგინა მცუელნი მის ზედა და ამცნო მათ, რადთა სიყმილითა მოკლან იგი“).

დღეს მეორე სერიაში ვიცი (იცი, იცის) ზმნის შემცვლელის შესარჩევად პირველ სერიაში ამ ზმნით გადმოცემული შინაარსი და სემანტიკური ელფერია გასათვალისწინებელი. „შეიტყო“, „გაიგო“ მყოფადისა და მეორე სერიის ფორმათა ე.წ. შემცვლელები კონტექსტის მიხედვით შეიძლება შეიჩქეს. მაგ.: „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის განმარტებისას მოსწავლეებს ვეუბნებით, რომ „ცან“ ზმნა წინადადებაში - „რა ცნა მეფე მოვიდაო, ჰკრა მათრახი მისსა ცხენსა“, დღეს „შეიტყო“, „გაიგო“ ფორმებით ჩანაცვლდებოდა; „მიცან“ ფორმას დღეს „დამიზუსტე“, „გამიგე“ ფორმები შეცვლიდნენ წინადადებაში: „მიბრძანა: „მიცან ამბავი მის ყრმისა დაკარგულისა“. ასევე მოხდებოდა წინადადებებში: „— ველარა სცნეს მისი საქმე—, გაიარა აქათ კიდე“, „მისი ვერა ვცან ჭორადცა—, ვარ ვისთა გზათა მკვლეველად“ და სხვ.

ჩვენი აზრით, ყველა შესაძლო ლექსიკური ფორმის ერთად ჩამოთვლისა და შემდეგ ცალკეულ მნიშვნელობასთან მკითხველის გაგზავნის საბასეული მეთოდი უკეთ გადმოსცემდა ე.წ. თავისებური ზმნების (მწკრივნაკლი და ფუძემონაცვლე) ფორმების დროკილოური პარადიგმის სრულ სემანტიკურ სურათს, ვიდრე ამავე ტიპის ზმნათა მოწოდების განმარტებითი ლექსიკონისეული პრინციპი შეცვლილ ფუძეთა ურთიერთკავშირის იგნორირებისა.

დამოწმებული ლიტერატურა:

აბულაძე 1973 - აბულაძე ი. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973

ორბელიანი 1991 -1993 - ორბელიანი სიტყვის კონა, თბილისი, 1991 -1993

ჩიქობავა 1950 - ჩიქობავა ა., ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი I-VIII ტ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი, 1950 წ. წინასიტყვაობა.

ნეიმანი1974 - ნეიმანი ალ., ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი ,თბილისი, 1974

რუსთაველი 1988 - შოთა რუსთაველი - „ვეფხისტყაოსანი“, თბილისი, 1988წ, ქართული მწერლობა IVტ.

საბანისძე 1961 - საბანისძე ი., აბო თბილელის მარტვილობა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, თბილისი, 1961წ, წგნი I.

ფენრიხი 1990 - ფენრიხი ჰ, სარჯველაძე ზ., ქრველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 1990

ფენრიხი 2000 - ფენრიხი ჰ, სარჯველაძე ზ., ქრველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

ფოჩხუა1974 - ფოჩხუა ბ., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი, 1974.

ჩიქობავა 1986 - ჩიქობავა ა., ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1986 წ.

შანიძე 1973 - შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973 წ.

IRINE IAKOBIDZE

St. Andrew the First-Called Georgian University
of the Patriarchate of Georgia

Words with ‘ც’ /ts/ Stem in Dictionaries**Summary**

The article provides short information concerning ‘ც’/ts/ stem lexis in contemporary dictionaries where it is difficult find the path towards various forms of the target lexemes. Our aim is to enable a person with the lack of knowledge of Georgian or electronic program to find every single form derived from ‘ც’/ts/ stem in the semantic field.

The article reviews the characteristics of ‘ც’/ts/ stem lexical units. We aim to restore the connection between the stems containing this stem and those changed over some period.